

ФОРМУВАННЯ ПІДЖИНІВ ТА КРЕОЛІВ ЯК СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ ПРОЦЕС

Сергій СИДОРЕНКО, Тетяна ДОВБНЯ (Київ, Україна)

У статті розглянуті основні теорії виникнення піджинів та креольських мов.

The article summarizes the major theories on formation of pidgins and creoles.

Вивчення піджинів та креольських мов за останні сорок років перетворилося на самостійну галузь мовознавства. Проблема виникнення та особливостей піджинів та креолів присвячено широке коло наукових праць (В.І. Беліков, Є.В. Головка, М.В. Дьячков, Є.А. Хелімський, J. Arends, P. Bakker, P. Muysken, D. Bickerton, J. Reinecke, K. Reisman, J. Rickford, L. Todd, S. Wurm та ін.). Саме з виходом на передній план лінгвістичної науки соціолінгвістичних досліджень, предметом яких є зокрема різноманітні форми і результати мовних контактів, лінгвісти перестали дивитися на піджини та креоли як на «аномальні» явища, що не можуть бути об'єктом серйозного вивчення.

Метою даної статті є систематизація основних теорій виникнення піджинів та креольських мов.

Основні дискусійні проблеми, пов'язані з походженням контактних мов, знаходяться в двох площинах: 1) джерело моделі піджинізації - чи утворювалися піджини у кожній конкретній зоні контакту незалежно один від одного, чи вони будувалися за вже відомою моделлю; 2) проблема субстрату – яким є внесок кожної з контактуючих мов до структури контактної мови.

Існуючі гіпотези виникнення та формування піджинів та креолів можна об'єднати в декілька основних теорій.

Теорія дитячого говору. Описуючи піджин англійської мови китайського узбережжя, Чарльз Леланд був вражений тим, наскільки подібною ця мова була до мови малюків, що вчаться говорити [5]. Пізніше інші лінгвісти, серед них О. Єсперсен та Л. Блумфілд, зазначали, що характерні для піджинів риси є результатом «незадовільного володіння мовою, що на початковій стадії,

коли дитина опановує рідну мову, або доросла людина вчить другу мову недосконалими методами, веде до поверхневого знання найбільш важливої лексики і повного ігнорування граматики» [4: 234]. Для піджинів, як і дитячої мови, характерні наступні риси: спрощена система флексій та синтаксична структура, слабо виражене узгодження слів, використання порівняно великої частки контентних слів та незначна кількість службових слів, часте нівелювання займенникових відмінностей.

Прихильники теорії дитячого говору зазначають, що носії мови-джерела (європейської мови, зокрема англійської), які займали вище соціальне положення, у своєму спілкуванні з місцевим населенням вдавалися до «дитячого говору», тобто свідомо спрощували свою мову, щоб зробити її зрозумілою місцевому населенню, або імітували неправильну мову місцевого населення, яке не мало можливості швидко оволодіти мовою європейців.

Така теорія виникнення піджинів виглядає сьогодні занадто радикальною. Хоча в ситуаціях контакту європейці іноді дійсно намагалися спростити свою мову (наприклад, португальці спеціально винайшли спрощену версію своєї мови з метою полегшення торгівлі з африканцями), немає достатніх свідчень того, що вони цілеспрямовано здійснювали зневажливу імітацію говору місцевого населення. Теорія «дитячого говору» не може пояснити, чому піджини не завжди зрозумілі для носіїв мов, чийми «дитячими говорами» вони нібито виступають. Ця теорія також не дає пояснень, чому різні піджини і креоли синтаксично більш схожі між собою, аніж на мови, звідки вони запозичили свою лексику.

Уявлення про універсальність механізмів редукції мови є основою **теорії формування контактних мов шляхом поетапного віддалення від мови-джерела**. Поверхневий збіг багатьох рис «недозасвоєних» під час вивчення варіантів мови з характерними рисами піджинів та креольських мов пояснюється універсальним механізмом «спрощення» мови, який використовується, коли необхідно організувати лексичні одиниці погано знайомої мови. Проте є принципова відмінність між формами недостатньо

вивченої мови та формами піджина. Більшість погано засвоєних варіантів представляють спрощену, але все ж таки систему цільової мови, в той час як піджин є особливою мовою, яку потрібно спеціально вивчати [2: 25]. В процесі вивчення мови відбувається наближення мови індивіда до форм цільової мови: найбільш віддалені варіанти поступово замінюються на більш близькі до форм цільової мови. В процесі формування піджинів цільова мова взагалі відсутня [1: 11-12].

Теорія розвитку незалежних паралелей. Роберт А. Холл був серед перших вчених, котрі визнали спільні риси піджинів і креолів з різних частин світу. Незважаючи на це, він вважав, що більшість із них виникли незалежно і розвивалися паралельними шляхами. Прихильники цієї теорії пояснюють існуючі схожі риси різних піджинів та креолів індоевропейською спорідненістю та подібними фізичними і соціальними умовами формування [3: 77]. Проте, теорія незалежності виникнення і розвитку не дає відповіді на цілий ряд питань. Зокрема, вона не пояснює очевидну схожість деяких рис, що характеризують атлантичні і тихоокеанські піджини англійської. Наприклад, в обох піджинах використовують «take», щоб віддати ввічливий наказ. Так, еквівалентами англійського виразу ‘put out the fire’ є *mekim dai faia* на ток-пісіні (креольська мова Папуа-Нової Гвінеї) і *mek yu is faia* на камтоцькому піджині в Камеруні. Іншою рисою, характерною для обох цих мов, є використання форми ‘too much’ для вираження значення ‘very’. ‘I’m very cold’ стає *mi kol tumas* на ток-пісіні і *mi a kol tums* на камтоцькому піджині. Також ідентичним в обох мовах є місце розташування в реченні негативної частки, наприклад, еквівалентами ‘I didn’t ask’ виступають *mi no haskim* та *mi, a no bin ask*.

Теорія морського/навігаційного жаргону. В 1938 році Джон Райнеке висловив гіпотезу щодо можливого впливу морського жаргону на розвиток багатьох піджинів та креолів. Він зробив припущення, що на кораблях формувалася специфічна спільна корабельна мова, тому що команди склалися з носіїв різноманітних діалектів та мов. Наприклад, на кораблі Нельсона *Victory* перебували представники чотирнадцяти національностей.

У.Метьюз відзначає, що з 17-го століття моряки були відомі незвичною природою своєї мови, їм був притаманний «властивий саме їм діалект і манера спілкування» [6: 193].

Згідно цієї теорії, *lingua franca* моряків передавалася африканцям, азіатам, полінезійцям та іншим народам, з якими вони контактували. Таким чином, корабельний жаргон складав ядро піджина, яке в подальшому розвивалося згідно моделі місцевої мови. Таке тлумачення допомагає пояснити подібності та відмінності між піджинами. Подібності виникають завдяки спільному ядру морського жаргону, а відмінності – завдяки впливу місцевих мов.

Підтвердженням цієї теорії є наявність елементу морської лексики в усіх піджинах і креолах, базою яких є європейські мови. В камтоці можна знайти наступний ряд слів: *manawa* < man of war; *hib* < heave; *jam* < jam; *kapsai* < capsized та ін. На ток-пісіні: *haisam* < hoist; *hivim* < heave; *kapsait* < capsized; *kapsan* < capstan та ін.

Теорія морського жаргону є привабливою, але вона неспроможна пояснити наявність багатьох спільних рис піджинів і креолів, що утворилися на базі англійської мови та тих, для яких мовою-джерелом були французька, португальська, іспанська або голландська мови.

Теорія моногенезу / релексифікації. Згідно цієї теорії, всі піджини і креоли, базою яких виступають європейські мови, походять від єдиного «прото-піджина», який виник один раз та поширився в різних регіонах. Сучасні піджини та креольські мови виникли шляхом релексифікації португаломовного піджина 16 століття (релексифікація - заміна шару лексики однієї мови шаром лексики іншої мови). В свою чергу, цей піджин був нащадком середньовічної морської контактної мови *lingua franca* (відомою під назвою *сабіп*), яка була спільною додатковою мовою багатомовних хрестоносців та середземноморських торговців. Ця *lingua franca* відрізнялася своїм словником від регіону до регіону, але її структура залишалася стабільною та схожою на сучасні піджини та креоли.

Прибічники теорії моногенезу вважають, що мова португальських моряків 15 століття була першою європейською мовою, якою оволоділи африканці. Потім, в 16-17 століттях, коли португальський вплив на Африку послабився, і піджин використовувався у все різноманітніших ситуаціях контакту, носії піджина для розвитку словникового складу своєї мови використовували домінуючу мову. В різних регіонах та в різні часи домінуючою мовою виступали англійська, іспанська, французька або голландська. До того ж, португальці були серед перших європейських торговців в Індії та на Далекому Сході, таким чином португальський піджин також міг послужити основою для англійського піджину китайського узбережжя та його відгалужень, бічламар та ток-пісін. Згідно цієї теорії, більш адекватними є терміни 'англізований португальський піджин' чи 'офранцужений португальський піджин', аніж 'англійський піджин' чи 'французький піджин' [7].

Наведемо приклад. Сармаккан (креольська мова в Сурінамі) вважається англійським креолом, але близько 30% його словникового складу безпосередньо походять з португальської. Ця мова почала формуватися спершу на португальській основі, але зрештою її базою стала англійська мова. В 1667 році вплив англійської зупинився через передачу Сурінаму Голландії. Таким чином, процес релексифікації не завершився. Бічламар на базі англійської мови був витіснений з Нової Каледонії після 1853 року, коли офіційною мовою острова стала французька. Поступово склався французький піджин, який розвинувся з поступової релексифікації бічламару. Словниковий склад цього піджину являє собою суміш англійських, французьких та місцевих слів.

Незважаючи на привабливість теорії моногенезу, зведення усіх піджинів та креолів до єдиного джерела очевидно виглядає занадто радикальним рішенням питання виникнення та еволюції контактних мов.

Теорія полігенезу. Незадоволення теоріями, що намагаються пояснити схожі риси піджинів та креольських мов світу їхнім походженням від одного джерела, примусило лінгвістів шукати відповіді в іншій площині –

досліджуючи можливість існування універсальних моделей лінгвістичної поведінки, властивій ситуаціям контакту. Представники теорії полігенезу пояснюють структурну схожість піджинів типологічною універсальністю процесів, що відбуваються під час інтенсивного контакту мов. Такий погляд на проблему робить непотрібною наявність певного «прото-піджини» будь-якого походження [7: 39-40].

Спільні риси усіх піджинів можна пояснити тим фактом, що люди запрограмовані оволодівати власне мовою, а не окремою мовою. Програмування включає природну здатність мовців в лінгвістичній поведінці долати багатослівність, структурну надмірність, маючи на увазі головне завдання – передачу конкретної, суттєвої інформації. Доказом наявності як суто лінгвістичних так і екстралінгвістичних універсалій, що керують мовною поведінкою, є те, що люди з різною лінгвістичною базою однаково регулюють свою мовну поведінку.

Є.В. Перехвальская пропонує пояснювати процес піджинізації через поняття «**прагматичного коду**», що було сформульовано Т. Гівонем і включає таку сукупність стратегій: а) рух порядку слів від теми до реми; б) вільне узгодження слів; в) мінімальне співвідношення іменних основ при дієслові, приблизно 1:1; г) відсутність флективної морфології; д) особлива інтонація – зниження тону на темі і перехід до мелодійного підвищення на ремі; є) мінімальна анафоріка, відповідно, зачатковий стан займенників як граматичної категорії [1: 12]. Такий стан мови розуміється як вихідна позиція еволюційного циклу. В процесі піджинізації мова функціонує як сукупність «лексичних уламків», що організовані вищезазначеним елементарним шляхом. Згідно цієї теорії, наявність у минулому вищезазначеної стадії є критерієм при вирішенні питання, чи можливо віднести ту чи іншу мову до піджинів. Якщо прийняти таку точку зору, механізм піджинізації представляється досить чітким: вона відбувалася кожного разу, коли склалися відповідні соціолінгвістичні умови. Протягом нетривалого періоду мова виявляється редукованою до ситуації, близької до «прагматичного коду», який і є вихідним мовним станом.

Наступним кроком в розвитку піджину є побудова із лексичних уламків «нової» граматики. На цьому етапі включаються механізми «розширення граматики» [1: 12].

Таким чином, аналіз основних теорій щодо виникнення і еволюції піджинів і креолів свідчить, що відповіді на існуючі питання більш ймовірно знаходяться в дослідженні універсальних механізмів і процесів, що діють в ситуації мовного контакту, ніж в пошуках ефемерного «прото-піджина».

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Перехвальская Е.В. Сибирский пиджин (дальневосточный вариант). Формирование. История. Структура: Автореф. дис. ... док. филол. наук: 10.02.19 / Санкт-Петербургский гос. университет. – СПб, 2006. – 50 с.
2. Arends J., Muysken P., Smith N. Pidgins and Creoles: An Introduction. – John Benjamins Publishing Co., 1994. – 428 p.
3. Hall R. Pidgin and Creole Languages. - Ithaca: Cornell Univ. Press, 1966. – 204 p.
4. Jespersen O. Language: Its Nature, Development and Origin. – Unwin Hyman, 1922. – 448 p.
5. Leland C.G. Pidgin-English Sing-Song. – London: Kegan Paul Trench Trubner, 1900. – 139 p.
6. Matthews W. Sailors' Pronunciation in the Second Half of the Seventeenth Century // *Anglia*. – 1935. - V.47. – P.192-251.
7. Todd L. Pidgins and Creoles. – London: Routledge, 1990. – 128 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Сергій Сидоренко – доцент кафедри англійської філології та перекладу Національного авіаційного університету (м. Київ).

Наукові інтереси: історія англійської мови, граматика сучасної англійської мови, соціолінгвістика.

Тетяна Довбня – асистент програми FLEX Американських Рад з міжнародної освіти (м. Київ).

Наукові інтереси: історія англійської мови, соціолінгвістика.